

Inventaris i catàlegs: “L’Hora de Catalunya”, diari català clandestí irrecuperable o l’hemerografia com a eina de referència de la consciència nacional

Josep Maria Figueres i Artigues

Joan Crexell publicava a “Canigó” el 1977 una nota sobre “L’Hora de Catalunya”, periòdic diari, clandestí i informatiu, dels anys quaranta, on escrivia: “Feia temps que li seguíem la pista a aquest butlletí. En aquest sentit podem dir que sabíem que consta a l’Hemeroteca de Barcelona. Per dissort, en tractar-se de premsa clandestina sota el franquisme, es trobava a l’«infern», la qual cosa ens impedia de consultar-lo tot i estar en el fitxer públic. Mentrestant havíem tingut el goig de trobar dos exemplars en un arxiu particular d’un conegut dirigent polític. Es tracta dels números 5 (18 d’octubre 1941) i 63 (20 novembre 1943). Consten d’un o dos folis tirats a una cara amb multicopista contenint les quatre barres i una gran V —de Victòria— suposem —impreses en vermell o amb un tampó?— al bell mig de la pàgina. Dit i fet.” Explica, tot seguit, com a l’Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), conegut popularment com Casa de l’Ardiaca o Hemeroteca Municipal, hom pot consultar la col·lecció que es conserva, malauradament, només dels números 340 al 364. En reproduïx un text editorial: “Avui compleix un any que el nostre periòdic s’ha transformat en el quo-

tidia independent des que d'ençà 12 mesos ha vingut escampant la veritat informativa entre els catalans." Gairebé vint anys després, amb el títol *Prensa clandestina desconocida*, reclamàvem des de "La Vanguardia" una política de recuperació que inclogués "un catálogo de títulos y, fundamental, la búsqueda de los que no se conservan en ninguna biblioteca ni archivo". De "L'Hora de Catalunya", amb centenars de números publicats, disposem d'uns pocs exemplars en tots els arxius públics del país. Són al Pavelló de la República i, igualment, uns altres pocs a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, més els dos del polític desconegut. Una insignificança en relació amb la importància i l'alt mèrit d'un títol tan proper, reflex dels qui construïren un marc comunicatiu que mai no podrem estudiar íntegrament. "L'Hora de Catalunya" seria una de les deu mil publicacions en català, i el triple en castellà, pel cap baix, necessitades de fixació i catalogació, de conservació i projecció. Fa uns quants dies, al col·loqui habitual del maig a l'Aula d'Història del Periodisme *Diari de Barcelona* (UPF), diversos directors d'arxius reclamaven una "política directora" en l'hemerografia a les institucions catalanes.

Hom comença, com sempre, tímidament, a posar alguna mesura agradable en aquest entorn d'aridesa. La consolidació de la col·lecció de llibres de l'Ajuntament de Barcelona "Inventaris i Catàlegs" amb tres nous títols apareguts palesa la constància en voler dotar d'instruments de referència el patrimoni cultural més enllà de l'estricta àmbit municipal barceloní i com, alhora, gràcies a l'impacte sorprenent de contemplar amb goig aquestes obres, ens motiva una reflexió sobre l'estat actual d'aquestes sèries bibliogràfiques desateses en altres àrees del nostre coneixement i precisades d'una empenta des dels poders públics. Potser —i no deixa de ser una modesta intuïció personal o una percepció errònia o esbiaixada— disposem, com a col·lectivitat, de moltes llacunes específiques encara per investigar que es van tancant gradualment, mentre un pla cultural en relació amb el patrimoni escrit més enllà de la legislació genèrica no es fa evident, i ara no calen les excuses dels pocs recursos. Almenys pel que fa a l'hemerografia, l'obra de referència és imprescindible i

necessària. Apareixen uns títols valuosos i a ells ens hem de cenyir. No deixa de ser patètic contemplar com diversos investigadors —arxiviers, bibliotecàries, historiadors— es dolen de les mancances que impossibiliten el coneixement històric, social, cultural. Les simples lectures de les actes dels col·loquis especialitzats que organitza la Fundació Bofill o la Societat Catalana de Comunicació (SCC) de l'IEC en relació amb el patrimoni documental i la documentació en la seva projecció i ús social són prou explícites. Els arxius estan destinats, en la societat de la informació, a un nou paper; els mitjans de comunicació, els documentals, per exemple, hi tenen un paper rellevant. Si els arxius (hemeroteques) no conserven la premsa, com podem conèixer o, pitjor, refer la història catalana dels dominis espanyols que l'han amagada?

A tal grau de malestar arribava la percepció subjectiva de la falta d'una política directora que un dels autors dels llibres municipals, que són el motiu de la present nota, ens manifestà seriosament, com tenia ganes d'“exiliar-se” davant la inexistència d'una política cultural que aspirés a anar més enllà de l'acció puntual. Partim, doncs, de la màxima que una cultura amb vocació de tal, o que es preui de ser-ho, s'ha de caracteritzar per disposar d'elements de treball i d'eines catalogràfiques acumulatives que ajudin al seu desenvolupament, ço és al coneixement del que es féu en el passat. No cal començar de zero. Els nostres homes han estimat la seva premsa. Un home un xic desconegut avui, menys a Arenys on és recordat sovint, Miquel i Vergés, féu una meritòria obra antològica sobre la premsa del Vuitcents i, exiliat, aporta el seu temps vital a Mèxic amb un estudi bell sobre la premsa insurgent, és a dir la premsa autòctona contra el domini espanyol. En aquesta obra, Miquel i Vergés feia també un cert catalanisme, el de l'obra rigorosa i de qualitat. Avui maldaria, segur, perquè “L'Hora de Catalunya” fos en marxa i no aturada.

Pel que fa, tornem-hi, als catàlegs i els repertoris de periòdics de referència, disposem a França d'un model molt agraït sobre el qual imitar. I això és així, al marge dels criteris quantitius que serien els beneficiaris d'aquests tipus d'obres, sigui d'un bon catàleg puntual

com l'existent sobre la premsa de Barcelona a la Guerra Civil o d'una obra descriptiva local àmplia, igualment molt vàlida, com és la premsa de la ciutat de Girona al llarg de la història. Aquestes obres de referència s'han de poder editar i han de figurar a les sales de consulta dels centres bibliogràfics perquè puguin ser utilitzades com el que són, com els diccionaris dels historiadors. Sigui per una sola persona al dia o perquè hi hagi cua en horaris feiners. Ningú no estableix criteris quantitius a un diccionari de la rima, dels sants o dels monjos o els peixos. Els criteris han de ser de tendència a la normalitat. No parlem mai de catàlegs minoritaris, com si n'hi hagués que no ho fossin! Parlem del catàleg general de la premsa feta a Catalunya, una obra inexistent que cal emprendre com a construcció de futur si volem conèixer les publicacions en català i castellà, però també en francès i llatí i esperanto i altres idiomes.

Els catàlegs de premsa són eines que cal tenir editades, al marge de la justificació quantitativa que sembla que ha de validar tota política cultural en contextos de capitalisme agressiu. Un concepte en la gestió cultural, el quantitativisme, que va contaminant imperceptiblement més sectors intel·lectuals. Els tècnics saben perfectament que han d'aplicar polítiques de prioritització que defineixen els polítics. S'ha d'ultrapassar la cultura dels espectacles per arribar a la bibliografia de recerca. Ens deien, a la biblioteca de la Universitat de Navarra, aprofitant una pausa en un congrés d'història de la premsa, mentre tafanejàvem els volums que tenen referits a la passada guerra, dipositats en immenses lleixes que feien més goig que les cireres vermelles intenses a l'agost, que anotéssim en una fitxa tots els llibres que toquéssim encara que els tornéssim a deixar al seu lloc, sol com estàvem en aquells dipòsits gegantins. La pregunta que ens feiem tenia fàcil resposta: llibre no consultat en ics temps anava a un infern, això és, a un magatzem llunyà o dipòsit invisible. Els criteris quantitius són importants, però no haurien de ser determinants.

A França ho han entès molt bé des del segle XVIII. Al segle XIX aparegueren sòlides aportacions, entre les quals destaquen les d'Hatin fins arribar a finals del XX amb l'encàrrec institucional d'un plan-

teig coherent global que vaga d'esmentar. Van encarregar, editar i distribuir a totes les biblioteques i centres de coneixement, obres de referència sobre la premsa. Ho feren amb mètode i constància, amb una ambició de mariscal que vol coronar piràmides. Per a l'àmbit que avui ens ocupa, editaren catàlegs de publicacions periòdiques de forma departamental, és a dir, aplegaren en un llibre específic per a cada districte administratiu les principals referències descriptives de totes les revistes publicades en un Departament i conservades a qual-sevol biblioteca de l'Hexàgon. Naturalment, aquesta obra és consultada per multitud d'interessats, atès que aplega documentació referencial extensa i molt útil. No és només una eina per a bibliògrafs o hemerògrafs. Interessa a uns sectors culturals molt extensos. Un segon tipus de volums editats han estat les obres de vocació general, sobre les publicacions conservades en un centre, en la línia del catàleg que la benemèrita biblioteca privada R. Arús —quina lliçó— edità com a llibre a començaments del XIX. A França, seguint tradició de progrés i eficàcia, constituïren una obra important, el preciós i monumental catàleg, en cinc gegantins volums, de totes les publicacions periòdiques conservades a la seva Biblioteca Nacional. Paral·lelament editaren també multitud de catàlegs especialitzats, com per exemple de periòdics clandestins de tanta ressonància social al país veí mentre nosaltres les amaguem com si fossin pecats dels nostres pares o avis.

A Catalunya, la majoria d'esforços —i de resultats— es feren en moments d'autogovern cultural o des de posicions personals de periodistes inquiets com Albert Viladot, historiadors com Joan Crexell o erudits locals com l'impressor tarragoní Virgili i Sanromà, per citar només tres noms de persones estimades desaparegudes. La irrupció de la Generalitat al món de la cultura i a la bibliografia es desenvolupa, pel que fa a la història de la comunicació, amb una arrencada de cavall sicilià que acaba en aturada de ruc manxec. Efectivament, s'editaren, a començaments dels vuitanta, els catàlegs, magnífics i lloats com escrivírem al seu moment, de premsa local de Vic, Granollers, Ripoll, Balaguer i Igualada. Obres fetes amb fitxes precises de les pu-

blicacions, indicant les biblioteques on es trobaven, amb reproducció de la portada, amb control d'existències conservades... Alguns títols en dos volums i tots amb dades precises, coherents i uniformes. Semblava que s'augurava la continuïtat atenent que algun títol era parcial: *La premsa de la ciutat de Vic al segle XIX*, per exemple. Semblava que calia seguir amb el segle següent. En aquells moments d'efervescència i de somnis de projectes —turbulents pel que s'ha vist dues dècades després—, se'ns convidava a reunions, en guardem les actes, i érem l'únic no funcionari convidat, on es parlava d'una Hemeroteca Nacional de Catalunya que aspirava a ser un puntal de recerca. Mentrestant, als centres s'atenien els investigadors que, amb el seu estudi o cens local, anaven a un Servei de Biblioteques que afegia al títol "i Patrimoni Bibliogràfic" i hom publicava el treball amb voluntat de disposar del cens o mapa tancat de les publicacions de l'entorn específic i es feia amb il·lusió i eficàcia i sense normatives, mentre avui és a l'inrevés. S'ha desmotivat un dels sectors puntals de la nostra cultura —arxivers i bibliotecaris— i s'ha dictat una normativa que val més no mirar.

Davant l'atonía que a finals dels anys vuitanta es va detectar, coincidint amb l'auge d'altres sectors culturals més dinàmics socialment i amb més reconeixement pel plaer gratificant de l'espectacle, la Junta de la Societat Catalana de Comunicació, anàvem a estimular els directors generals per encoratjar-los a salvaguardar el patrimoni (hemerogràfic, cinematogràfic etc.) i el primer que dèiem era la necessitat de repertoris i catàlegs per a després conèixer les absències no conservades a cap biblioteca i cercar-les. Els temps de les bones paraules engrescadores s'acabà aviat. La sèrie bibliogràfica, com les reunions, s'aturaren i, fins i tot, estudis locals efectuats, com el de Manresa, no aparegueren, mentre altres que estaven a punt d'encetar-se —Reus, Tarragona, Figueres... i altres ciutats amb rica tradició periodística— foren soterrats per l'oblit oficial. Havien de ser, per tant, els ajuntaments o l'institut local d'estudis els que tinguessin cura d'aquesta responsabilitat. Tan bé que s'havia començat amb una col·lecció que d'haver-se acabat hauria mostrat una eina de

referència indiscutible. I els ajuntaments ho feren, però cadascú amb la seva pròpia fitxa, de forma heterogènia, sense dades comunes, un xic a la bona de Déu. La metodologia era discrecional de l'autor, sense un criteri com la fitxa descriptiva i de continguts ben definida i que havíem redactat amb i per l'Institut Català de Bibliografia. Tant s'oblidà aquesta metodologia pròpia que quan aparegué, fa un parell d'anys, una extraordinària obra, i poc lloada, sobre la premsa tarragonina a la Segona República, la fitxa que s'utilitzà fou la de la Universitat de Valladolid, amb tots els respectes pel seu autor, l'amic catedràtic Celso Almuiña. Posteriorment, es crearen institucions diverses pel que fa a la conservació, protecció i projecció de la cultura. Per al nostre àmbit destaquem la Filmoteca i l'Hemeroteca, als seus inicis tots amb l'afegitó *Nacional de Catalunya*. El Museu d'Història de Catalunya (MHC) havia de ser, segons ens digué el seu director aleshores, l'"ariet de la recerca històrica"; l'Hemeroteca havia de cercar, per llei, tota la premsa catalana —feta a Catalunya o en català d'arreu el món— que no estigués a cap biblioteca. Cap institució no féu el que fan arreu d'Espanya l'Instituto de Estudios Riojanos o l'Instituto Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant per citar només dues institucions que coneixem prou bé en la seva aportació de recerca.

El Museu d'Història de Catalunya es concentrà en exposicions i l'Hemeroteca esdevingué ràpidament una simple secció més, de la mitja dotzena d'existents, de la Biblioteca Nacional. La premsa que havia estat element cabdal en la formació de la catalanitat i l'eina cultural per excel·lència de la recuperació i del manteniment de la identitat nacional, a falta d'administració, política, ensenyament i ciència durant els segles XIX i XX fins a arribar a les dictadures militars uniformistes, quedava tancada a l'oblit, la desaparició. La premsa, memòria d'una nació i alhora ferment de transformació. Algú es pot imaginar la Mancomunitat sense "La Veu de Catalunya" i "El Poble Català" o l'Estatut sense l'"Avui"? Quan al catàleg de la premsa que l'Ajuntament de Centelles edità el 1998 se cita el "Butlletí de les Joventuts Socialistes", s'afirma que s'edità a l'entorn del

1937 o el 1938 i clou: "No s'ha pogut recuperar cap exemplar degut al caire ideològic de la revista i de la pujada al poder del govern del General Franco." Dit això cal només reconèixer la triple victòria: militar durant la guerra, civil durant la postguerra i mediàtica durant la democràcia, per portar a l'oblit una part de la història, la dels vençuts sense consciència de pensar que cal treballar per tenir almenys una col·lecció de la premsa íntegra en algun centre públic, local o nacional. La responsabilitat dels directors culturals del patrimoni cultural sempre hi serà. Quan un arxiver elabora el catàleg de la premsa local, posem per cas Malgrat de Mar, de divuit publicacions, posa en vuit un interrogant per absència de col·leccions. La gravetat del fet, el desconeixement i els aspectes col·laterals com, per exemple, condemnar la història nacional catalana a seguir essent estrictament barcelonina, obliga a intentar reaccionar per tal d'impulsar mesures de correcció.

Malauradament, tampoc la Filmoteca no es preocupà, com l'Hermeroteca, d'una operació de salvament. Tornaren a ser els peons, amb accions de rescat i salvament, els qui prengueren la iniciativa. I la resposta popular fou admirable i s'ajuntaren esforços del món públic i del món privat. Pel que fa a les publicacions periòdiques, hauríem de constatar com s'interrompé la línia històrica de la labor de catalogació històrica que havien començat als anys trenta, abnegadament, investigadors, erudits o afeccionats, tant se val —hi ha a la vista els resultats de la seva labor—, amb noms com Lluís Bertran i Pijoan, Joan Givanel i Mas, Joan Torrent i Rafael Tasis. Aquests homes construïren treballs catalogràfics de referència que avui són imprescindibles malgrat el mig segle de llur aparició. La penúria actual ha arribat a una situació de la qual no podem donar la culpa a la manca de recursos; mai la cultura catalana no havia tingut tants professionals de la cultura com la present generació i mai no s'havia produït la penúria d'absència d'obres de referència. Es podria donar el cas que una revista qualsevol, de l'exili posem per cas, podria estar en un fons lliurat a l'Arxiu Nacional de Catalunya i el mateix títol estar dipositat a la Biblioteca Nacional de Catalunya. Si les col·leccions fossin

completes en ambdós casos, hom pot restar satisfet, però en ser sèries, sovint, incompletes, i els catàlegs inexistents o, en el millor dels casos, parcials, obliguen els investigadors a esforços suplementaris. La labor és complexa per a qui vulgui conèixer els exemplars existents en cada lloc. L'Ajuntament de Barcelona ha posat en línia un catàleg dels seus fons propis, mentre que la Biblioteca Nacional de Catalunya, en combinació amb les biblioteques universitàries, n'ha impulsat un altre que és una eina informàtica de gran abast i més bon servei (www.cbuc.es). Dos instruments importants. Cal anar, no obstant això, a moltes consultes diferents per a saber si la revista ics o el diari tal són a tal centre o conservats a tal altre. No existeix un catàleg general de la premsa catalana.

En aquest marc tan lamentable de penúries d'eines de referència, tot i els ufanosos oasis, i ho diem sense ironia, només que hi pensi el viatger que hi reposa després de la caminada, comentar el naixement i la consolidació amb set títols editats d'una col·lecció que duu el nom d'"Inventaris i Catàlegs" no deixa de ser un nou raig d'aigua fresca després de la dura ascensió. El peu editorial, del consistori barceloní que en va tenir cura, en relació amb la conservació del patrimoni hemerogràfic, representa una labor de suplència que ve de lluny. Des del 1929, amb l'exposició de la premsa comarcal —que recull, en un cas insòlit, la premsa feta en català i també la feta en castellà— i que l'Ajuntament impulsà. La Mancomunitat havia estat prohibida per una dictadura militar. L'estat féu una política cultural, pel que fa a l'hemerografia a Catalunya, d'inexistència absoluta. Pràcticament no hi ha res que devem a Espanya pel que fa a la història de la premsa. I, és clar, els únics catàlegs foren els dels resistents culturals que s'esforçaren a servir la història d'una cultura i prioritzaren la catalogació de la premsa feta en català. L'únic catàleg genèric de la premsa en castellà —amb la feta en català— del qual disposem és el que edità el periodista Bertran i Pijoan *Premsa de Catalunya*, tot capitalitzant l'optimisme d'una ciutat en ebullició. Mig segle després, un altre periodista, Josep M. Huertas, dirigí un equip i reemprengué la recopilació dels diaris, de tots —el centenar en

català i la resta en castellà, uns cinc-cents—, en una obra del 1992, a l'escalf de l'altre gran esdeveniment barceloní del segle XX: l'Exposició Universal als Jocs Olímpics. Treballs puntuals, distants cronològicament, i que no han seguit el que en altres contrades veïnes hom ha fet amb força eficàcia, com és el cas d'Alacant que ha sistematitzat absolutament la catalogació de tota la seva premsa tant per un criteri general geogràfic com cronològic, en una lloable sèrie dirigida per Francisco Moreno Sáez.

La col·lecció municipal "Inventaris i Catàlegs" ha incorporat al seu fons uns primers cinc títols, centrats en temàtica administrativa, tot i l'interès genèric, per exemple, el *Catàleg del fons Lluís Plandiura de l'Arxiu Històric de la Ciutat* o el *Catàleg de les col·leccions de testimonis orals del Departament de Fons Orals de l'Arxiu Històric de la Ciutat*. Tots aquests títols formarien part de l'extensa literatura gris, la literatura científica digna de qualsevol cultura normalitzada. Darrerament han aparegut nous títols que s'afegeixen a l'esplèndida edició de Sebastià Riera Viader de les *Cartes de Ferran II a la ciutat de Barcelona (1479-1515)*, de les quals, Manel Rovira, actual director de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, escriu a la introducció que es tracta d'un instrument de descripció d'un fons documental, redactat amb rigor i amenitat, combinant el regist de 675 cartes conservades amb l'edició íntegra de 145. També se n'inclouen 12 d'Isabel I de Castella i 23 de Germana de Foix. Les temàtiques diverses i d'aspectes greus relacionats amb el moment històric —guerres i pestes, provisió d'aliments i seguretat al comerç, Inquisició i Corts...— o bé de to menor com el nomenament de Joan Pol com a catedràtic de gramàtica a l'Estudi General. Índexs acurats, il·lustracions, pulcra edició, disseny agradable etc. palesen el saber fer tant de l'editor Jordi Serchs com de l'impulsor Ramon Alberch, els quals, juntament amb l'autor Sebastià Riera, han fet realitat el que s'alludia al pròleg d'oferir instruments de descripció als estudiosos.

Els altres títols són d'èpoques històriques recents. El primer, de l'estudiós del cinema Joaquim Romaguera i Ramió, *Història i Catàleg de la Cinemateca Municipal i Història i relació dels Premis de Cine-*

matografia i Audiovisuals "Ciutat de Barcelona", esdevé tot un model de les edicions que cal promoure en l'àmbit dels documents cinematogràfics referencials, i, a més, en un moment en què la imatge esdevé punt central de l'atenció de les noves generacions que, pels canvis socials i educatius, la prefereixen a la lectura i suporten amb paciència el visionat. El segon, de Teresa Llorens Sala, *Prensa clandestina i de l'exili a l'Hermeroteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat (1939-1977)*. Dues aportacions modèliques, igual que l'esmentada de Riera, i destinades a ser instrument de consulta durant força anys abans no apareguin catàlegs generals, exhaustius i metòdics. Aspiració que, ara per ara, sembla ben utòpica, atesa la dispersió de pressupostos concentrats a mantenir costoses estructures de personal, instal·lacions i manteniments amb pocs fruits tangibles a curt termini, almenys, hemerogràfics. La recopilació de Romaguera esdevé, així, una reflexió sobre la labor de fixació de títols del patrimoni documental de cinema i premsa. Als anys vuitanta, ell mateix, per encàrrec del Departament de Cultura, edità uns catàlegs que són encara eina obligada de consulta per a qui vulgui conèixer el cinema que es feia al moment. Les fitxes, extenses i generoses, sempre fiables, de l'erudit cinematogràfic i promotor de nombroses iniciatives relacionades amb la bibliografia del cinema català, mereixerien continuïtat després de l'esforç dels primers anys vuitanta.

El treball que ens ocupa és un instrument fiable. L'autor s'hi aboca tot allunyant-se de la fredor tallant de l'asèpsia academicista del diccionari normatiu de consulta esporàdic per a oferir un instrument de catalogació que esdevé admirable per la qualitat i la quantitat d'informació que conté i per la forma, agradable, intel·ligent, amb la qual s'ofereix. Un catàleg que es pot llegir de manera molt amena. Els 152 documents filmics són anotats amb precisió. L'atenta i perspicaç lectura filmica que ha fet Romaguera permet de copsar dades objectives (format, color, so, metratge, duració, datació...) i aspectes interns de matís i subtileza. Dades, totes elles, que enriqueix amb trets argumentats, personatges rellevants apareguts, i sempre amb el comentari agut que ajuda a llegir-s'ho tot amb ganes, com els volums

del famós diccionari de Coromines, els quals Romaguera pren com a model de referència després d'elogiar-los abundantament en una endreça inicial de càlida dedicatòria. Índexs de títols, noms citats etc. completen una obra que seria de desitjar que fos imitada pels centres que tenen responsabilitats en l'àmbit de la conservació (i la divulgació) del patrimoni cinematogràfic. Una responsabilitat col·lectiva d'interès a Europa, com palesa el darrer número de la prestigiosa revista "CinémAction" dedicat als arxius de les imatges i on es constata la importància dels arxius de ràdio i televisió (ai las!, qui conserva informatius o programes no susceptibles de ser venuts o reemesos en un futur?). L'aportació d'Enry Hettinghauen, el darrer títol aportat, *Notícies del segle XVII: la premsa a Barcelona entre 1612 i 1628*, encara no l'hem poguda veure.

L'obra de la premsa clandestina ens remet a temàtiques d'actualitat en el franquisme tot just remembrat: la clandestinitat i l'exili. Els aniversaris han portat exposicions de premsa de l'exili com a "noves visions del drama", de la tragèdia que fou l'èxode d'una població, un èxode camperol i, de retruc, intel·lectual. Les fitxes, redactades meticulosament per Teresa Llorens, apleguen ordenadament unes poques dades descriptives: títol, editor, inici, ciutat, llengua i, fet molt útil, els números amb les dates corresponents, del que es conserva. Hom disposa així d'una obra extraordinària de provada utilitat. El 1997 dirigírem un curs de doctorat en el qual el treball dels alumnes —periodistes i historiadors— fou cercar en vuit biblioteques barcelonines les existències de la premsa clandestina catalana del 1939 fins al 1951. Els cent títols foren cercats, un a un, i després número a número. Una síntesi de les conclusions, sense les dades numèriques d'existències, són en curs d'edició a les actes del congrés que sobre la comunicació social durant el franquisme tingué lloc a Màlaga l'abril del 2000. Si hom edités el centenar llarg de fitxes, *in extenso*, podria obtenir dades tan agraïdes com les següents, les quals, tot i ser tristes, són les que hi ha i, per tant, les que hem de conèixer.

Ho fem amb un sol títol, a tall d'exemple: "L'Hora de Catalunya" citada. D'aquesta capçalera, diària, de la qual en parla inicialment Crexell, i més extensament Viladot, se'n conserven uns simbòlics exemplars — Pavelló de la República de la UB, Centre de Documentació Política de la Universitat Autònoma de Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB). Cal anar a tots els centres per a saber quins exemplars tenen. Gràcies al catàleg de l'AHCB podem veure com es conserven del número 340 al número 364 i d'aquests encara en falten els núms. 341, 342, 362 i 363. Mirant les altres fitxes trobem unes poques dades que ens permeten adonar-nos de la urgència en la catalogació del patrimoni. D'aquesta revista, Viladot afirma el següent: "Va tenir tres etapes diferents. De la primera etapa no se'n sap gairebé res." Pel que fa a l'última, escriu: "Malauradament, es desconeix quan va deixar d'editar-se el diari." Ell va veure, i els va citar, uns pocs números: el 5, el 348, el 364... Un diari, encara que fos majoritàriament de propaganda i informació del desenvolupament de la guerra mundial, no deixa de ser una petita epopeia amb homes com Robert Font o Jordi Janer. Mai ningú, que sapiguem, no ha demanat als cent cinquanta lectors que tenia el periòdic ni a les biblioteques de Londres el seu tiratge ni a cap col·leccionista que fes una crida per a conèixer-lo i conservar-lo. En la nostra petita recerca recent actual, després de la laboriosa tasca dels nostres doctorants del 1997, no hem trobat a les grans biblioteques generals, tret de la municipal barcelonina, cap referència a l'emblemàtic nom de "L'Hora de Catalunya".

Si hom cerca a la pàgina d'Internet cbuc, vaixell insigne molt vàlid de la bibliografia virtual, apareix només una referència al primer diari en llengua catalana sota el franquisme que trobem en el fons que el malaguanyat Viladot donà al Centre de Documentació Política a la Facultat de Ciències de la Comunicació a la Universitat Autònoma de Barcelona. Els números que hi figuren són els repetits tantes vegades: el 5 (octubre de 1941), el 63 (març de 1942) i el 364 (febrer de 1943). La importància d'un diari en català en plena lluita de resistència cultural rau en el fet que el nacionalisme no

tingué només premsa literària en català, sinó que també n'hi hagué d'informativa. Els facsímils que han aparegut, tanmateix, són només, per ara, de premsa cultural. La més poc perillosa de conservar en aquells durs anys quaranta i la més fàcil de ser, doncs, projectada o magnificada. Si en la informativa feta amb connivència i els auspicis del consolat britànic la conservació és tan difícil, què passarà, contràriament, amb la premsa nacionalista radical o amb la nacionalista de lluita? Un silenci plana sobre la possibilitat de conservar la memòria nacional de la lluita política. De passada diguem que el llibre homònim del diari que ens ocupa, editat el 1979 i que recull les cròniques radiofòniques del primer programa diari en català, a cura d'Emili Casademont a Ràdio Figueres, tampoc no és fàcilment localitzable a la Biblioteca Nacional de Catalunya. Els resums a Ràdio Sevilla —publicats a l'“ABC” local per Queipo de Llano— sí que els trobem i també són a totes les biblioteques universitàries. Conèixer els fons dels arxius dels serveis secrets britànics, del Ministeri d'Afers Exteriors amb els materials del Consolat de Barcelona etc., seria segurament l'última acció a fer, però abans cal demanar testimoniatge als protagonistes i, en aquest sentit, hi ha noms que cal investigar i que es mereixen una nota biogràfica per la seva trajectòria de servei a la democràcia, a la informació i a la catalanitat. Ens referim a Lluís Esteve i Taulina (Barcelona 1911), mort a l'exili en una nova onada d'exilis, poc coneguts i precisats de recerca: els exiliats del franquisme després del 1939, que també n'hi va haver! Esteve, casat el 1946 i amb quatre fills, segons llegim a la fitxa de l'Arxiu de Víctor Castells, el 1950 ha de fugir a Avinyó per haver estat el promotor de “L'Hora de Catalunya”. A l'exili fou secretari d'Estat Català, del Consell Nacional Català i es vinculà al moviment cultural provençal. Rebé nou medalles i diplomes de les democràcies europees. De la seva Catalunya, en canvi, de la del Sud, en va rebre un article de record al diari “Avui”.

Construir el catàleg general de la premsa catalana no seria només una relació freda de títols i d'imatges; seria també història viva de la memòria activa, amb el coneixement i el record dels protagonistes.

Es podria elaborar de dues maneres diferents: des de les institucions generals i centrals com ha fet França, una acció des de dalt. Més modest, però ben eficaç, i això que una província espanyola no té tant de poder com França, és el modèlic cas d'Alacant, que ha optat per aquesta via global i ho ha fet amb molt d'encert, tot i usar només la llengua castellana i amb metodologia i continguts molt ben elaborats. L'altra fórmula és centre a centre, biblioteca a biblioteca. Més humilment, fer-ho parcialment, de mica en mica, però fer-ho, com es començà ja als anys vuitanta. Seguint uns criteris de periodicitat: adés els diaris, adés els setmanaris; uns criteris de contingut: adés la premsa obrera o adés la premsa femenina, o uns criteris cronològics: premsa napoleònica, premsa de la Guerra Civil, premsa clandestina etc. Ara només tenim els instituts d'estudis locals i alguna acció esporàdica en la qual destaca l'Ajuntament de Barcelona. Un fet greu és que amb la febre de la digitalització hom no tingui cura —temps i mitjans— de cercar les col·leccions completes i es facin només els CD dels pocs números conservats. Hom conservarà així les parcialitats. Quan als feliços vuitanta férem el facsímil de "Cuca Fera", tot i que les obres de referència, inclosa l'*Enciclopèdia catalana*, deien que només tenia disset números, gràcies a la generositat de Josep Maria Cadena poguérem editar el facsímil amb el número 18 final. Pensem que les aportacions són això: completar a fons els continguts.

L'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona ha començat amb una voluntat de servei cultural de construir obres de referència. Ho va fer el 1992 amb una obra rellevant pel que fa als diaris, tot i els seus defectes, com és la *Història de la premsa catalana* de Joan Torrent i Rafael Tasis, però admirable pel volum d'informació. I ho fa ara amb un treball de referència també rellevant i important del qual el seu mateix mèrit ens retreu la impotència de disposar del que seria el catàleg general de la premsa clandestina o de l'exili. El Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona va publicar també la relació del seu fons de l'exili i el Centre de Documentació Política de la Universitat Autònoma de Barcelona també ha aportat altres mate-

rials, entre els quals destaca la premsa del Partit Socialista Unificat de Catalunya. Tots uns esforços específics que palesen la necessitat d'un canvi de rumb en la política documental de l'hemerografia catalana. Si no el modifiquem, i el cas francès, alacantí i municipal barceloní ens orienten, de "L'Hora de Catalunya" difícilment en podrem saber mai res més. Podem anar espigolant dades de promotors com el desconegut Lluís Esteve i Taulina, promotor i difusor de la publicació i exiliat del franquisme, oblidat pel gran impacte de l'exili del 1939. Esteve escriu una carta llarga a Castells que va aparèixer reproduïda parcialment a l'"Avui" arran de l'aparició del llibre de Viladot que no havia recollit aquest testimoniatge, per discreció i prudència del protagonista: "La informació era treta de l'escola de diverses ràdios estrangeres, especialment la BBC de Londres, en diferents idiomes, traduïts al català. Com a control de l'acceptació que podia tenir la publicació vaig demanar, a través del Consolat Britànic de Barcelona, que si els plaïa, als aliats, la meua modesta col·laboració clandestina, em fessin el favor d'interpretar, a l'emissió catalana de Jordi Marín, el disc *The King is Still in London*, cosa que varen fer, unes setmanes més tard, a la intenció del senyor *V. Thum Up*, que era el meu pseudònim, tret del signe *V*, fet amb l'índex i el dit mitjà de la mà dreta, i el *Thum Up*, que a la guerra 1914-18 era un signe que es feia alçant el polze i tancant la mà dreta. Jo personalment em cuidava de portar tots els dies «L'Hora» al Consolat Britànic, situat aleshores al passeig de Gràcia, cantonada al carrer del Consell de Cent, a l'edifici on antigament hi havia hagut els pianos Izábal. Cada dia, cap a les onze del matí, pujava al primer pis per deixar-los una dotzena d'exemplars. Recollia, al mateix temps, propaganda anglesa, com feien altres persones. L'entrega la feia a un senyor Cargol. Tenia 7 col·laboradors repartidors del diari: Josep Serra i Xampeny, manyà, que tenia un taller al carrer de Barberà número 16, el seu fadrí Antoni Manel S. (sastre al carrer Comte de l'Assalto; Joan Font, ebenista, al carrer Diputació, entre Llúria i Bruch; Tugue, empleat a les oficines de la Canadenca, a la plaça de Catalunya; un empleat itinerant de l'empresa gestora Barrera i Baqué, de la Rambla del

Centre, el nom del qual no recordo, un fuster valencià, cosa perdonable després de 47 anys dels fets. La redacció era situada a la Via Laietana, 149 (antigament, carrer de Claris, 69) i la impressió es feia cada dia, excepte els diumenges, al carrer de la Unió, 26, amb una multicopista plana i fet full per full, o sigui en fulls de dues pàgines.” Sabem així que el diari no era format per uns fulls tipus “La Veü d’Amèrica”, una propaganda bèl·lica, sinó que era una publicació feta des de Catalunya i per un conjunt de persones de professions no intel·lectuals i que, precisament, no anava del Consolat a la societat catalana, sinó a l’inrevés! Quin interès pot tenir veure, estudiar i avaluar aquesta publicació! A França n’editen facsímils i antologies...

Castells acaba la citació de les cartes que hem agrupat amb una referència dura: “Sospitosos indicis que eren perseguits i concretament la presència d’uns estranys observadors al carrer de la Unió varen aconsellar deixar-ho córrer. La discreció de Lluís Esteve va salvar la situació: no hi va haver més «L’Hora de Catalunya», però ells varen poder continuar fent la seva via.” Esteve va morir el 1991 a Alsàcia, lluny de la pàtria per haver volgut que “L’Hora de Catalunya” hagués anat amb el combat dels aliats per la llibertat i la democràcia contra el totalitarisme de Hitler i Franco i hagués servit per a recobrar la sobirania nacional. La seva revista, com les altres, es mereix el record. Darrere de cada idea havia una publicació i aquestes les feien, full a full, els idealistes. La història total també ha d’incloure aquests fulls.

NOTA BIBLIOGRÀFICA

Pel que fa als models francesos que hem elogiat, es pot consultar Patrice Caillot, *Bibliographie de la presse française politique et d'information générale (1865-1944)*. 66 Pyrénées Orientales (París, Bibliothèque Nationale, 1979) o Clément Riot, *La premsa a Catalunya Nord. Répertoire bibliographique des journaux, revues, almanachs et publications périodiques diverses*, vol. I: *Des origines à 1881* (Prada, Revista Terra Nostra, 1987), dues sòlides obres que configuren com poden aparèixer al seu entorn monuments com *Catalogue collectif des périodiques du début du XVII siècle à 1939* a cura de la Bibliothèque Nationale (=BN), Departament de Périodiques, de 1982 el primer volum (A-B) i de 1977 el quart (R-Z). 75.000 títols perfectament fixats són un regal per a qualsevol estudiós que sap si trobarà allò que cerca a la biblioteca en qüestió. Aquests títols són de tot el món, la premsa catalana hi és ben representada —“Revista de Catalunya” inclosa—, bé que incompleta, conservada a la Biblioteca Nacional i altres biblioteques universitàries i de Departaments, iniciativa que posa alt el llistó i segueix els passos dels repertoris històrics de mitjan segle XIX que eren hereus dels bibliogràfics de 1792 de l'Abbé Grégoire. Naturalment que la Biblioteca Nacional pot endegar el *Catalogue*, perquè amb anterioritat havien tingut cura de fer els catàlegs parcials que sumen globalment en aquesta magna obra de la qual anuncien el volum cinquè d'errates i addendes que aparegué efectivament el 1880 amb el títol d'Additions et corrections. *Table des collectivités citées*. També el *Catalogue des Périodiques clandestins diffusés en France de 1939 a 1945 suivi d'un catalogue des périodiques clandestins diffusés a l'étranger* (París, BN, 1954). Per a la premsa clandestina catalana, caldria esmentar, entre diversos treballs censals fiables, els de Joan Crexell, *Premsa catalana clandestina i d'exili (1917-1938)* (Barcelona, El Llamp, 1987) i *Premsa catalana clandestina (1970-1977)* (Barcelona, Crit, 1977), i d'Albert Viladot, *Nacionalisme i premsa clandestina (1939-1951)* (Barcelona, Curial, 1987). També de Crexell, “L’Hora de Catalunya” i “Monitor”, dos diaris catalans dels anys 40, “Canigó”, núm. 501 (1977); Josep M. Figueres, *Premsa clandestina desconocida*, “La Vanguardia” (10-VIII-1997); materials de conjunt al volum 6 de *Treballs de Comunicació* (SCC-IEC, 1997), dedicat majoritàriament a la premsa d'exili. Sens dubte el repertori més rellevant és el d'Emili Giralt, *Premsa clandestina i de l'exili (1939-1977)* (Barcelona, Centre d'Estudis Històrics Internacionals, UB, 1977), ara en una nova obra que és *Premsa de l'exili català republicà (1939-1975)*, del mateix editor, que aplega el Catàleg del Fons del CEHI al Pavelló de la República (UB). Igualment modèlic és d'Emili Gasch, *La premsa del PSUC (1936-1993)*. *Catàleg de les publicacions periòdiques del Partit Socialista Unificat de Catalunya* (Bellaterra, Centre Documental de la Comunicació i Servei de Publicacions de la UAB). Les obres de bibliografia catalana citades són de Lluís Bertran, *Premsa de Catalunya* (Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1931); Joan Givanel, *Hemerografia Catalana. Premsa* (Barcelona, IEC 1931-1937); Joan Torrent i Rafael Tasis, *Premsa catalana* (Barcelona, Bruguera, 1966); Josep M. Huertas (ed.), *200 anys de premsa diària* (Barcelona, Ajuntament, 1992); Arxiu-Museu de Centelles, *La premsa escrita a Centelles (1919-1988)* (Centelles, Ajuntament, 1988); Jordi Bayarri i Jordi Goñi, *Malgrat i la seva premsa: 12915-1968. Cinquanta anys de vida malgratenca* (Malgrat de Mar, Ajuntament, 1994). Vegeu, per a més informació, Josep M. Figueres, *Fons per a l'estudi de la premsa catalana*, “Trípode”, 1 (1996). Sobre la bona labor feta per l'Institut de Cultura Juan Gil

Albert i la Diputació d'Alacant en la recuperació hemerogràfica, la sèrie *Historia de la prensa alicantina*, sota la direcció de Francisco Moreno Sáez, de la qual hem pogut veure els volums *La prensa en la ciudad de Alicante desde sus orígenes hasta 1874*; *La prensa en la ciudad de Alicante durante la Restauración (1875-1898)*; *La prensa en la ciudad de Alicante durante la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1931)*; *La prensa en la provincia de Alicante durante la Segunda República (1931-1936)*; *La prensa en la provincia de Alicante durante la guerra civil (1936-1939)*. Cinc volums on hi ha, a cadascun, una extensa introducció, les fitxes descriptives i analítiques, les localitzacions dels fons... i d'apèndix una antologia del contingut de cada títol. Pel que fa a la premsa local i comarcal, dels 15 vols. editats fins el 1997 hi ha diversos títols, com ara de Teresa Ballester i Antoni Espinós i Moreno, *La prensa a la Marina Alta (1840-1990)* o d'Alberto Navarro Pastor, *La prensa periódica en Elda (1866-1992)*. Un excel·lent treball de recopilació històrica i hemerogràfica és de Pere Anguera, Antoni Gavaldà i Xavier Pujadas (eds.), *La prensa a la provincia de Tarragona durant la Segona República (1931-1936)* (Tarragona, Diputació de Tarragona, 1996). L'article de V. Castells, amb el títol *Lluís Esteve i Taulina* fou publicat a l'"Avui" el 13 de juliol de 1991.